

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК (043.92)(37.015)"653"

В. Є. РОБАК

СОЦІАЛЬНО-ГЕРОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ СТАРОСТІ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розглядається ставлення до старості в епоху Середньовіччя, соціально-економічні умови життя людей похилого віку, їх статус та виконувани соціальні ролі. Стверджується, що низький соціальний статус старості безпосередньо пов'язаний із цивілізаційним занепадом тієї епохи. Робиться висновок про соціально-педагогічну цінність історичного досвіду ставлення до старості для вирішення проблем сьогодення.

Ключові слова: старість, люди похилого віку, соціальна геронтологія, Середньовіччя.

В. Е. РОБАК

СОЦИАЛЬНО-ГЕРОНТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПРИЯТИЯ СТАРОСТИ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Рассматривается отношение к старости в эпоху Средневековья, социально-экономические условия жизни людей преклонного возраста, их статус и социальные роли. Постулируется, что низкий социальный статус старости непосредственно связан с цивилизационным упадком той эпохи. Делается вывод о социально-педагогической ценности исторического опыта отношения к старости для решения проблем современности.

Ключевые слова: старость, люди преклонного возраста, социальная геронтология, Средневековья.

V. E. ROBAK

SOCIAL AND GERONTOLOGICAL ASPECTS OF PERCEPTION OF OLD AGE IN THE MIDDLE AGES

The article considers the attitude to the old age in the Middle Ages, socio-economic living conditions of the elderly, their status and social roles. The author states that the low social status of the old age is directly connected with a decline of the civilization of that epoch. It is concluded about social and pedagogical value of historical experience of attitude to the old age for solving the problems of today.

Keywords: old age, the elderly, social gerontology, Middle ages

Швидке зростання частки людей похилого віку, що спостерігається останнім часом у структурі населення усіх без винятку країн, породжує комплекс проблем у різноманітних сферах: економічній, соціальній, політичній і, безумовно, освітній. З одного боку, актуалізується проблема подальшого поглиблення і розширення геронтологічних досліджень, геронтологічної профілактики, навчання старших людей та підготовки їх до старості, тобто освітньої діяльності, спрямованої на осіб літнього і похилого віку. З іншого – зростає потреба у фахівцях соціальної сфери, які б мали ґрунтовну геронтологічну підготовку для роботи з цієї категорією населення. Зрештою, за останній час загострилась проблема дискримінації людей за віковою ознакою у багатьох сферах суспільного життя, трактування їх як соціального баласту. Звідси виникає проблема формування шанобливого ставлення до старості, що дозволить зняти соціальну напруженість у суспільстві, гармонізувати стосунки між поколіннями, повніше

використати той значний потенціал, яким володіє старше покоління у різних сферах (виховній, освітній, економічній).

Важливу роль у вирішенні вказаних проблем повинні відігравати соціальні працівники. Питання вдосконалення їх професійної підготовки, у т. ч. до роботи з людьми похилого віку, перебувають у центрі уваги як вітчизняних [4; 5; 8], так і зарубіжних [10, 19] дослідників. Важливе місце у процесі їх підготовки повинно бути відведено вивченню історичних форм сприйняття старості, що дасть змогу більш повно і творчо враховувати і використовувати цінний соціально-педагогічний досвід минулого для успішного вирішення проблем сьогодення.

Метою статті є аналіз соціально-геронтологічних аспектів сприйняття старості у період Середньовіччя.

Одним із вагомих чинників, що визначав відмінність буття Античності від Середньовіччя, був релігійний. Якщо у стародавньому світі кожен народ мав свою релігію і своїх богів, то у Середні віки одна релігія об'єднала всю Європу [1, с. 6]. Інтеграційний вплив Церкви став відчутним від початку VI ст. і поступово посилювався. До цього часу в житті різних народів дивним чином переплітались або співіснували залишки римського права та їхні традиції і звичаї, що дуже відрізнялись. Це звичаєве різноманіття відображалось на становищі старшої вікової групи, що була у ті часи представлена переважно старими воїнами, які не загинули у боях.

Як приклад, можна навести ставлення до людей похилого віку у германців та вікінгів. Тацит описує, що древні германці дуже шанували своїх старих: на нарадах вождів черга отримання голосу визначалася віком; молоді воїни отримували першу зброю з рук батька вождя племені; у звичаєвій ієрархії вік мав перевагу над походженням і військовими заслугами [20, с. 271–273]. Однак така повага зовсім не заперечувала існування у них звичаю геронтоциду [6, с. 206].

На відміну від цього, один з норвезьких законів, введених вже після християнства, проголошував, що старих і немічних слід залишати на цвинтарі, аби вони там помирали. Тому серед воїнів була поширена думка, що краще померти у бою, ніж від старості. Поступово, з посиленням впливу християнства, практика геронтоциду зникає у скандинавів, навіть якщо вона була освячена законом, ритуалом чи звичаєм [14, с. 150–151].

Здавалося, що поширення християнства та посилення його впливу мало би позитивно позначитися на статусі людей старшого покоління, адже п'ята заповідь Декалогу прямо вказує: «Шануй свого батька та матір свою». Ще однією причиною, яка мала б зумовити шанобливе ставлення до людей третього віку, було поширене у ті часи ставлення до старих людей як до таких, що найбільше відповідають релігійним догматам про роль і призначення людини на землі. Зокрема, середньовічні філософи Августин Блаженний, Фома Аквінський, Роджер Бекон розглядали старість насамперед як особливий етап людського буття, що має перевагу над усіма іншими. В цьому періоді людина у своїх устремліннях до життя вічного зрікається мирського і її близькість до Бога є максимальною [3].

Один з дослідників Середньовіччя – А. Я. Гуревич зробив спробу реконструювати соціальні стосунки того часу на основі текстів церковних проповідей. Зокрема, в них підкреслювалось, що Церква засуджувала жорстоке поводження дітей зі своїми батьками, наголошувалось на необхідності поважати старших і бути їм вдячними. Однак автор слушно зауважує, що про це говорять лише тексти церковних проповідей і наскільки вони відображають стосунки реального життя – сказати важко [2, с. 273].

Як свідчить аналіз літературних джерел, незважаючи на усі заклики Церкви поважати старших, ставлення до найстаршої вікової групи у ті часи не відповідало канонам християнської філантропії. Практично усі дослідники соціальної історії Середньовіччя стверджують, що люди старшого покоління не користувались повагою у ті часи. Наприклад, Ш. Шахар вказує, що в цю епоху старша вікова група належала до маргінальної, поряд з такими, як діти і жінки. Це зовсім не було пов'язано з їхньою незначною чисельністю. Низький соціальний статус старості випливав із бідності, нездатності працювати і заробляти на себе, часто самотності. У соціальній ієрархії вони розташовувались поряд з каліками та волоцюгами. Зрозуміло, що такий статус мали не всі старі люди. Він залежав від багатьох чинників, зокрема, від багатства, яким володіла конкретна людина, соціальної старти, до якої вона належала,

виконуваних функцій, історичного періоду та регіону [17, с. 3–4]. Наприклад, особливою повагою користувалися старі монахи, які жили і старіли в монастирях серед братії [12].

Р. Ренсон і Дж. Емер вказують, що соціальне становище літніх людей, належали до бідних прошарків середньовічного суспільства, можна оцінити як важке. Єдиним засобом існування для них була фізична справність, тому зниження чи втрата працездатності у похилому віці становили екзистенційну загрозу. Старші люди часто існували завдяки поєднанню жебрацтва і випадкових заробітків, сімейної або інституційної підтримки [11, с. 165, 16, с. 103].

А. Я. Гуревич зазначає, що йому не вдалося знайти даних про почесне положення старих людей у Середні віки. Скоріше навпаки: старий батько був тягарем для дорослих дітей. Старі жінки у літературних творах того часу зображуються у ролі звідниць, чаклунок, гадалок, або мегер, що молодяться. І хоча література – це не життя, але є його відбитком [2, с. 276]. Існують дані й інших авторів, зокрема Р. Шпрандля, про те, що у середньовічному суспільстві старість не була оточена повагою [18].

Не кращим було становище старших людей і у середовищі лицарів. Значення тут також мала лише сила, а не вік. Доля старого лицаря була незавидною. Виняток становили лише ті, кому вдалося потрапити радником або вчителем до особи знатного роду. Хоча треба зазначити, що у різних народів ставлення до лицарства відрізнялося; наприклад, в Ісландії старі воїни були оточені повагою [14, с. 202–207].

Природно виникає запитання: «Чому старша вікова група займала маргінальне становище у соціальній ієрархії середньовічного суспільства попри заклики Церкви шанувати батьків?». На це є декілька причин. Перші покоління християнських проповідників заперечили давню латинську традицію у головному пункті: послух батьків має бути замінений послухом стосовно Бога. Це пояснюється тим, що вони творили у той час, коли світ ще був переважно поганським, а молодь потрібно було повернути до віри. Тому непослух стосовно батьків виправдовувався, якщо треба було слухатися Бога. Згодом, коли християнство у Європі зміцнилося, знову була проголошено правило синівського послуху, але певним чином це відіграло свою негативну роль у ставленні до старості [14, с. 143].

Друга причина полягає в тому, що ставлення до бідності, страждань і неповносправності у середньовічній Європі суттєво відрізнялося від сучасного. Злидні возводились до морального достоїнства, а в бідних і каліках бачили Божих обранців. Церква говорила про гріховність плоті і необхідності страждань для очищення безсмертної душі. Цим можна пояснити певною мірою байдуже ставлення тодішнього суспільства до злидарів, немічних і калік, серед яких було немало людей похилого віку.

Ще однією причиною такого ставлення було те, що хоча Церква закликала до милосердя стосовно бідних, сиріт, вдів і калік, однак серед цих знедолених старі люди не виділялися в окрему соціальну групу: для Церкви усі вони були рівними. За деякими даними, радше допомагали калікам (наприклад, сліпим), ніж старим. Церква не визнавала, що старість потребує окремого ставлення. Деякі священники забороняли старим людям завчасно залишати службу Богу, навіть якщо вони жили далеко від церкви [14, с. 128, 154].

Негативне бачення старості домінувало у християнській літературі того часу і у цьому вона була подібна до давньоєврейської (Старий Завіт), давньоримської чи давньогрецької. Стара людина – гріховна, бо з віком накопичується кількість і важкість гріхів. Вважалося, що гріх старої людини є важчим, ніж аналогічний, скоєний молодим. Для багатьох християнських авторів тих часів бридота старості була яскравим символом марноти людського життя. У релігійних колах старший вік розглядався як Боже покарання, прокляття, частина Адамового спадку за людські гріхи [7, с. 227; 13, с. 303–316; 14, с. 135].

Зрештою, дикість і жорстокість деяких звичаїв раннього Середньовіччя не вкладались у християнські канони, а виховні зусилля Церкви не завжди давали ефект. Наприклад, в Англії та Франції засудженому до страти іноді з почуття помсти натовп відмовляв не тільки в причасті, а й у сповіді. Цим його хотіли позбавити можливості спасіння душі, обтяжуючи страх смерті неунікністю пекельних страждань [9, с. 25].

Однак певними привілеями старі люди користувалися і в ті часи. Наприклад, за розпорядженням короля Генріха VII на волоцюг та жебраків, яким виповнилося 60 років,

накладалися менші штрафи порівняно з молодшими. Ця норма поширювалася також на вагітних, хворих та інвалідів. В подальшому їх звільнили від примусової праці і не переслідували за жебракування, коли вони в пошуках роботи та милостині ходили країною [21, с. 75–76].

В окремих випадках Церква брала до уваги старший вік і допускала для цих людей певні послаблення. Наприклад, за законами середньовічної Венеції монахи звільнялись від обов'язку самокатування після 60 років, їм дозволялось їсти перед визначеним для всіх часом [21, с. 75–76].

Чи відігравали старі люди у ті часи важливі соціальні, політичні ролі, чи мали вони вплив у суспільстві? До певної міри так, але це стосувалося далеко не всіх. На відміну від римського, середньовічне право не було прихильним до старих людей. Хоча влада батька була практично необмеженою – він керував домом і мав право на життя своїх дітей за аналогією з римськими законами, проте всюди існували обмеження. Кельтські і германські звичаї ставили хрест на батьківській владі з того моменту, коли батько не міг її фізично підтримувати, а в північному Уельсі такими чинниками були початок служби сина у війську або досягнення ним 14 років. Після цього стара людина втрачала контроль над родиною і повністю залежала від ласки своїх рідних [14, с. 154–155].

Повагою користувалися люди, які знали грамоту, що у ті часи було великою рідкістю. Як правило, це були нечисленні представники середнього і вищого класів. У суспільстві вони були хранителями знань і спадкоємності звичаїв, іноді – дорадниками, наприклад, коли узгоджували спірні межі, вирішували певні побутові конфлікти [17, с. 82].

У Ранньому Середньовіччі старше покоління відігравало певну політичну роль, однак це стосувалося лише духовенства і знатних осіб. Зокрема, при королях існували ради старійшин (наприклад, у Британії), які забезпечували спадкоємність державної політики, оскільки смерть монарха у ранньому віці у ті часи не була рідкістю. Так в часи панування династії Меровінгів (VII ст.) старі священники займали почесне місце у трибуналах і судах. Старші люди виконували також освітню та виховну функцію, зокрема, майбутніх монархів виховували в оточенні старих достойників і жінок знатного походження [14, с. 167–168].

Важливим суспільним інститутом, де старше покоління займало домінуючі позиції, була Церква. Однак, треба відзначити, що хоча серед церковних ієрархів дійсно переважали люди старшого віку, при обранні на високі церковні посади цьому чиннику не надавали жодного значення. Тут цінувалися лише праведність життя і мудрість [15, с. 38–46]. Зрештою, як уже згадувалось, це ніяк не позначалося на ставленні Церкви до цієї вікової категорії.

В XI–XIII ст. ситуація з усвідомленням старості як специфічного періоду людського життя починає дещо змінюватися. Образ старої людини з'являється в літературних творах, історичних хроніках, теологічних трактатах, чого не спостерігалось раніше. Зокрема, з'являються твори Роджера Бекона, Арнольда з Вілланови, Авіценни, де старість аналізується з різних позицій – медичної, моральної, нормативної, символічної, описової. Однак тональність оцінок старості не змінюється: це важкий період у житті людини, обтяжений хворобами, злиднями, самотністю, відчуттям непотрібності, думками про смерть, що наближається. У літературних творах цієї епохи описи старості викликають огиду, а герої старшого віку переважно антипатичні. Як і в попередній історичний період, не дуже цікавляться старістю теологи, визначаючи для цієї вікової групи переважно моральні та есхатологічні цілі [14, с. 176–178].

Період Пізнього Середньовіччя (XIV–XV ст.) ознаменувався зміцненням економічних та політичних позицій людей старшого віку в суспільстві. Причиною цього стала пандемія чуми у Європі, яка за три роки знищила понад третину населення, переважно дітей і молодь. Частка старих людей у структурі населення, їх влада та вплив почали зростати. Це спричинило напруженість у стосунках та конфлікти між поколіннями. Так було, наприклад, у XV ст. в багатьох містах Італії та Франції, де старі люди займали керівні посади в магістратах [14, с. 223–250].

Середньовіччя стало епохою усвідомлення старості як специфічного періоду людського буття, коли людина відходить від активної діяльності і їй має бути забезпечений належний догляд. Це був період, коли розпочали з'являтися перші заклади соціальної опіки закритого типу, що створювалися на основі професійних об'єднань. Наприклад, в Лондоні в 1446 р. з'явився будинок для старих шинкарів, а в 1454 р. – будинок для старих моряків. Аналогічні заклади створили купці та ремісники. Вони спільно оплачували їх утримання. Свою діяльність

стосовно цього продовжувала і Церква. Зрозуміло, що кількість охоплених цими формами соціального захисту була мізерною. Величезна маса старих людей продовжувала жебракувати, однак ідея соціального захисту в період старості впевнено укорінювалася в суспільній свідомості, а відпочинок в останній фазі життя став визнаватися як необхідність [14, с. 262–263].

На відміну від доби Античності, особа старшого віку в період Середньовіччя не викликала поваги: переваги старості в епоху жорстокості та насильства нічого не значили. Соціально значущими стали інші статусні характеристики – передусім багатство, походження. У суспільному житті тієї епохи старша вікова когорта людей практично була непомітною. Про них важко знайти згадку у джерелах того часу, вони не розглядались як окрема соціальна група. У соціальній ієрархії вони перебували на самому дні, а з точки зору права не мали жодних привілеїв. Хоча старші люди стояли на чолі духовенства, Церква трактувала їх суворо. Важливі соціальні ролі (судові, дорадчі, виховні, освітні) могли виконувати лише представники духовенства та знатні особи. Бідні старі люди виживали завдяки своїй праці і повністю залежали від ласки своїх близьких, а самотні жили з милостині [14, с. 168].

Зневажливе ставлення до людей похилого віку можна також пояснити тим, що вони втратили деякі важливі соціальні ролі, зокрема, культову та частково виховну. З розвитком християнства ці соціальні функції перейшли до служителів Церкви. Подальше погіршення становище старшої вікової групи пов'язане з поширенням книг та появою людей, які почали фахово займатися науковою діяльністю, оскільки це позбавило їх чергових важливих соціальних функцій – хранителів знань, звичаїв, традицій.

З іншого боку, Середньовіччя стало епохою усвідомлення старості не тільки як біологічного, а й соціального феномена. У суспільній свідомості поступово починає утверджуватися думка про необхідність соціального захисту осіб у цьому періоді життя. Зароджуються і розвиваються інституційні форми опіки. Якщо на початках Середньовіччя роль установ, де людина похилого віку могла знайти притулок, відігравали лікарні та монастирі, що мали відкритий характер, то в пізній період цієї епохи виникають спеціалізовані установи закритого типу. З розвитком медицини лікарні поступово звільняються від невласивої їм функції притулку. Цивілізаційний занепад Середньовіччя позначився на статусі старості втратою авторитету, престижу, поваги, багатьох соціальних ролей.

На жаль, певні аналогії з тією епохою простежуються і в наш час (байдужість суспільства до проблем старшої вікової групи, ігнорування їх у засобах масової інформації, віддавання батьків до притулків, евтаназія). Особливої актуальності набувають дослідження з соціальної геронтології у наш час глобалізованого суспільства та масових міграційних процесів, коли у пошуках заробітків батьки виїжджають за кордон і часто полишають дітей (так зване «євросирітство») на представників старшого покоління. При цьому люди похилого віку змушені виконувати не властиві їм соціальні ролі. Все це породжує нові проблеми, а отже, актуалізує дослідження з метою пошуку шляхів їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грановский Т. Н. Лекции по истории Средневековья / Т. Н. Грановский. – М.: Наука, 1986. – 428 с.
2. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1989. – 368 с.
3. Демидов В. П. Старость как социально-философский феномен: автореф. дис. ... канд. філос. наук: / В. П. Демидов. – Нижний Новгород, 2005. [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/>
4. Капська А. Й. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посібник / ред. А. Й. Капська. – К., 2000. – 372 с.
5. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: автореф. дис. д-ра пед. наук: / О. Г. Карпенко. – К., 2008. – 44 с.
6. Прокопий из Кесарии. Война с готами. [отв. ред. акад. Е.А.Косминский] – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 515 с.
7. Святий Августин. /Сповідь/ переклад В. С. Бойка; передмова і прим. П. О. Ніколова. – Х.: Фоліо, 2011. – 346 с.
8. Соціальна робота: підручник /В. А. Поліщук, О. П. Бартош-Пічка, Н. М. Горішна, Г. В. Лещук, О. Ю. Пришляк / за ред. Н. Г.Ничкало. – Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Збруч». – 2010. – 330 с.

9. Хейзинга Й. Осень Средневековья: исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах / отв. ред. С. С. Аверинцев / Й. Хейзинга. – М.: Наука, 1988. – 540 с.
10. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми: учеб. пособие. / Е. И. Холостова. – М.: Дашков и К°, 2003. — 296 с.
11. Ehmer J. Das Alter in Geschichte und Geschichtswissenschaft / U. Staudinger, H. Häfner // Was ist Alter(n)? Neue Antworten auf eine scheinbar einfache Frage. – Berlin; Heidelberg: Springer, 2008. – S. 149 – 172.
12. Gnilka C. Aetas spiritualis. Die Überwindung der natürlichen Altersstufen als Ideal frühchristlichen Lebens. / Christian Gnilka. – Bonn: Cologne, 1972. – 245 s.
13. Luh A. Das „Goldene Zeitalter der Alten“? Alter in historischer Perspektive / Andreas Luh // Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie. – 2003. – Vol. 36. – Issue 4. – S. 303–316.
14. Minois G. Historia starości / Georges Minois. – Warszawa: Wydawnictwo Marabut, 1995. – 336 s.
15. Święty Benedykt z Nursji / Regula świętego Benedykta XXXVII.– Kraków: Żywot, 1993. – S. 38–46.
16. Renson R. Leibesübungen der Bürger und Bauern im Mittelalter / Ueberhorst H. // Geschichte der Leibesübungen / R. Renson. – Berlin; München, Frankfurt, 1980. – S. 97–144.
17. Shahr S. Growing Old in the Middle Ages: Winter Clothes Us in Shadow and Pain / Shulamith Shahr. – London and New-York: Routledge, 2004. – 251 p.
18. Sprandel R. Modelle des Alterns in der europäischen Tradition / Hans Süßmuth // Historische Anthropologie Der Mensch in der Geschichte / Rolf Sprandel. – Göttingen, 1984. – S. 110–123.
19. Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M. Podstawy gerontologii społecznej // Oficyna Wydawnicza ASPRA – JR. – Warszawa, – 2006 – 322 s.
20. Tacyt P.K. Germania: (Dzieła) / Publiusz Korneliusz Tacyt. – Warszawa, 1957. – T. II. – 531 s.
21. Thane P. Das Alter. Eine Kulturgeschichte / Pat Thane. – Darmstadt: Primus Verlag, 2005. – 320 s.

УДК 37.013.42

А. І. РОМАНОВСЬКА

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Розглянуто питання про загальну і професійну соціалізацію, волонтерську діяльність та її види за етапами: організація волонтерської діяльності, співробітництво вищих навчальних закладів (ВНЗ) з громадськими організаціями і державними соціальними службами. Проведено аналіз волонтерської діяльності в зарубіжних країнах. Визначено завдання волонтерів, які спрямовані на виховання і соціалізацію особистості.

Ключові слова: студентська молодь, загальна соціалізація, професійна соціалізація, волонтери, волонтерська діяльність, види волонтерської діяльності, ціннісні орієнтації.

А. И. РОМАНОВСКАЯ

ВОЛОНТЕРСТВО КАК СРЕДСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Рассмотрен вопрос об общем и профессиональную социализацию, волонтерскую деятельность и ее виды по этапам: организация волонтерской деятельности, сотрудничество вузов с общественными организациями и государственными социальными службами. Проведен анализ волонтерской деятельности в зарубежных странах. Определены задачи волонтеров, которые направлены на воспитание и социализацию личности.

Ключевые слова: студенческая молодежь, общая социализация, профессиональная социализация, волонтеры, волонтерская деятельность, виды волонтерской деятельности, ценностные ориентации.